

Erdei Ferenc emlékezete

Válogatott írások, tanulmányok
és visszaemlékezések

Szerkesztette
Varga Gyula

Bába Kiadó
Szeged, 2010.

Varga Zsuzsanna

"Kovács volt ő..."

A korszakkal foglalkozó agrártörténészként – levéltári kutatásaim során – sok olyan előrejesztéssel találkoztam, amelyet Erdei és az irányítása alatt álló *Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI)* készített a politikai döntéshozók számára. Ezek az anyagok sok mindent dokumentáltak Erdei korabeli tevékenységéből. Ugyanakkor arról, hogy milyen viták is előzték meg, vagy milyenek követték a felvetett javaslatokat, ezek a források nem sokat árulnak el. Ahhoz, hogy életszerű közelségbe kerüljenek, szóbeli források bevonására is szükség van. Ezért is kerestem a lehetőséget egy olyan beszélgetés megszervezésére, amelynek résztvevői – reményeim szerint – hasznos adalékokkal, személyes tapasztalatokkal, élményekkel gazdagíthatják ismereteimet. Beszélgetőtársaim már korábban is többször segítségemre voltak, s ez alkalommal is vállalták, hogy részesei lesznek egy Erdei Ferencet megidéző időutazásnak. Házigazdánk, Szabó István (Sz. I.) nádudvari tsz-elnökként ismerte meg Erdei Ferencet, akivel később a *Termelészövetkezetek Országos Tanácsa (TOT)* elnökeként számos közös ügyért küzdött vállalva. Romány Pál (R. P.) az *MSZMP KB Államgazdasági*, majd *Gazdaságpolitikai Osztályának* szakértőjeként került kapcsolatba Erdeivel. Varga Gyula (V. Gy.) pedig Erdei közvetlen munkatársa volt tizenegy éven keresztül az Intézetben.

V. Zs.: Mielőtt a három kortárs segítségével három különböző metszetből közelítünk Erdei Ferenc hatvanas évekbeli tevékenységéhez, bevezetésként arra kérem beszélgetőtársaimat, hogy idézzék fel ki, mikor, milyen körülmények között találkozott először Erdeivel?

Sz.I.: Az első két találkozásom úgy esett, hogy csak hallgatója voltam Erdeinek. Először még a *Nemzeti Parasztpárt* kongresszusán hallottam őt beszélni, másodjára pedig az után, hogy Nádudvaron beléptünk a tsz-be. Nem volt más választásunk, különben kulákok lettünk volna, és még a gatyánkat is elvitte volna a beszolgáltatás meg a sok adó. Azután engem, mint mozgékony és sok minden iránt érdeklődő fiatalembert, 1951-ben elküldtek az elnökképzőbe, a legelső tsz-elnök-képzőbe, ami akkor Máriabesnyőn volt. Keserű János volt akkor a főigazgató. Abban az időben volt az MDP-nek egy ún. *Politikai Akadémiája*, ahol Erdei Ferenc, mint földművelésügyi miniszter tartott előadást a magyar mezőgazdaság és a magyar parasztság sorsáról. Oda elvittek bennünket az elnökképzőből. Sose felejttem el, fenn ültünk az emeleten, s ott hallottam másodjára Erdeit beszélni. Rádióban persze többször is hallottam korábban, de így élőben, ez volt a második alkalom. Egy nagyon szép előadást tartott, s úgy megragadt bennem, amit mondott. Ha talán szó szerint nem is így, de az biztos, hogy majdnem, azt mondta, hogy "*Elvtársak, a paraszt nem azért lett paraszt, mert az akart lenni, hanem mert nem lehetett más. S ha lehetősége lesz, hogy megszabaduljon ettől a borzasztó nehéz munkától, akkor otthagyja majd ezt a mezőgazdaságot.*" Úgy emlékszem, hogy ezt valamelyik könyvében le is írta, sőt, talán több helyen is. Nagy dolog volt ennek az igazságnak a kimondás, különösen,

amikor olyan sokan dicsőítették a paraszti világot. Az előadásában beszélt még az állami gazdaságokról, a mintaadó szerepükről, meg azokról a dolgokról, amit a Szovjetunióból átvettünk. Mindenre nem emlékszem pontosan, de az biztos, hogy hát nemcsak parasztok voltak ott, hanem ipari munkások meg katonák is. Hazajövetelem után nem sokkal meg is választottak elnöknek. Akkoriban nem sokat törték az emberek a fejüket, és nem volt még se titkos szavazás, se jelölőbizottság, majdhogynem közfelkiáltással lettem elnök. Ezt követően többféle fórumon és módon láttam, hallottam Erdeit.

De meghatározó módon és tartósan már akkor – és itt már egész közel kerültem hozzá –, amikor a *Szövetkezetpolitikai Munkaközösség*nek magam is tagja lettem. Ez a testület a *Központi Bizottság* mellett működött, s engem Fehér Lajos delegált oda. Hát ennek a Munkaközösségnek ugye tagja volt Erdei Ferenc is, így ott aztán rendszeresen, és nagyon gyakran találkoztam vele. Hát igaz, ami igaz, Fehér Lajos tudott írni, de beszélni nem. Ahogy viszont Erdei tudott érvelni, pedig hát bizony nehéz és akkoriban kényesnek számító dolgokat tárgyaltunk ott, hát az csodálatos volt. Az egyszerűen magával ragadta az embert. Azt hiszem Fehér Lajos is tisztelte őt nagyon, azt már nem merném mondani, hogy szerette is. De vitathatatlanul támaszkodott rá, s többnyire meg is fogadta tanácsait. Én tiszteltem is, meg szerettem is Erdeit. Rengeteget tanultam tőle.

R. P.: A *Szövetkezetpolitikai Munkaközösséggel* és Erdeivel kapcsolatban az én első emlékem ahhoz a könyvhöz kötődik, amelyben a Munkaközösség legfontosabb ajánlásait jelentettük meg. Első alkalommal a *Kossuth Kiadó* gondozásában jelent meg. Amikor megkaptuk a nyomdából az első példányokat, akkor derült ki egy baki. A könyv végén szerepelt a Munkaközösség teljes névsora, az elnök után elsőként Erdeivel. Amikor ezt összeállítottuk, senkinek sem tűnt fel, hogy így felborult az abc-sorrend. Ez a példa is azt mutatja, hogy olyan íratlan tekintélye volt Erdeinek, jöllehet nem volt párttag, hogy mindenki, Fehér Lajos és a többiek is, akik látták a névsort, természetesnek vették, hogy ott Erdei neve szerepel első helyen. A sértődéseket elkerülendő, végül újraszedték az említett részt, s újra kiadták a könyvet. Szerencsére nekem maradt egy példányom ebből a különleges első szériából.

V. Gy.: Az én történetem nagyon egyszerű, mert engem Markos György professzorom ajánlott be hozzá gyakornoknak, s már az első találkozáskor eldől, hogy elfogad munkatársának. Akkor nem is nagyon érzékelttem, hogy megütöttem a főnyereményt!

V. Zs.: Köztudott, hogy az 1956-os forradalom Magyarország politikatörténetében fontos fordulópont. Az viszont kevésbé került be a köztudatba, hogy 1956-tal és az akkor hozott forradalmi döntések továbbélésével, a következő évek agrárpolitikájában olyan jelentős változásokra került sor, amilyenekre addig nem volt példa a szocialista blokkon belül, sőt a későbbiekben sem, egészen a rendszerváltásig. Hogyan látják ezzel kapcsolatban Erdei szerepét?

Sz. I.: Erdeinek ebben nagyon nagy háttérszerepe volt, tudomásom szerint már a Nagy Imre vezette kormányban, majd a forradalom utáni időszak történéseiben is. Ő azt mondta, hogy erről a szovjet módszerről, a sztálini módszerről le kell szakadni. A sztálini módszer azt jelentette, hogy nem lehetett traktora a kolhozoknak, csak a szovhoz-

nak, vagy a gépállomásnak. Agronómus nem kerülhetett ki a kolhoz tagjai közül, azt külön iskolában tanították, mert a parasztot megbízhatatlannak tartották. Erdei viszont Lenin nézeteit osztotta, aki nem egy egységes paraszti osztályról beszélt, hanem megkülönböztette a szegényparasztot, a középparasztot, meg a kulákot. Úgy is mondhatnám, hogy a Rákosi-korszakban Moszkvában írták az agrárpolitikai téziseit, s ott határozták meg a kivitelezést is. Később viszont itt Magyarországon írtuk a téziseket, s itt alakítottuk ki a gyakorlatot. Azt is meg kell mondani, hogy hát ebben Kádár Jánosnak nagyon nagy szerepe volt. Ő vállalta fel mindennek a politikai terhét és felelősségét, hogy ezt megvédi mind a többi szocialista ország, mind a szovjetunió irányában is. Nem akarom bántani az oroszokat de náluk teljesen más mezőgazdasági kultúra volt. A mi szemünkben, elég fafejűnek tüntek.

R. P.: Ezt én is szeretném egy történettel alátámasztani. Kecskeméten működött egy *Magyar-Szovjet Bartáság Tsz.* Oda vittem egy szovjet delegációt, amelyet a mezőgazdaságért felelős KB-titkár vezetett, aki felvilágosult embernek számított. De azt már ő se tudta felfogni, hogy a tsz-eknek, amelyeket alacsonyabb rendű tulajdonformának tartottak, hogyan lehet megengedni, hogy a gabonát ők maguk öröljék, s még kenyeret is süszenek belőle, amit aztán a saját boltjukban el is adnak. A kenyérgabona olyan stratégiai cikknek számított a Szovjetunióban, hogy a magyar tsz-eknél látottak egyszerűen nem értek bele a fejébe. Még annyit tennék ehhez hozzá, hogy ne feledjük el, Kádárnak nemcsak kifelé kellett megvédenie a magyar modellt, hanem befelé az ortodox funkcionáriusokkal szemben is. Ehhez hozzá tartozik, hogy a *Magyar Szocialista Munkáspárton* belül mindig is több irányzat létezett. Úgy is fogalmazhatnám, hogy több párt volt az "egypárton" belül.

V. Gy.: Szerintem 1956-nak, az 1956-os forradalomnak köszönhetjük, hogy mi letértünk a szovjet módszerről. És persze annak is köszönhetjük, hogy a Kádár-féle vezetés rájött arra, ha a székében akar maradni, akkor változtatnia kell a korábbi, leszerepelt gyakorlaton. Másrészt pedig fontos hangsúlyozni azt is, hogy volt egy pár ember, köztük Erdei is, aki ehhez a váltáshoz szakmailag jól megalapozott tanácsokat, s ha kellett, politikailag nehezen kikezdzhető érveket, ideológiát is tudott adni. Én tizenegy évig közvetlen munkatársa voltam, s a józanság volt rá mindig jellemző. Életszagú dolgai, életszagú megnyilvánulásai voltak. Tudta, meddig feszíthető a húr, hol kell keményen ütközni, hol pedig csak azt mondta, hogy most "*sunyítsunk emberek*", azaz várjuk ki a dolgok végét. Csodáltam, hogy miként tudott bonyolult helyzetekből viszonylag egyszerű következtetéseket levonni. Ráadásul ezeket a politikai nyelvére is le tudta fordítani.

Sz. I.: Erdei az indulási helyzetéből adódóan alkalmas volt erre. Most nemcsak arra gondolok, hogy a makói hagyományok közül és a *Nemzeti Parasztpárt*ból jött, hanem arra is, hogy neki már a Horthy-korszakban is volt egy nemzetközi rálátása a dolgokra, hiszen járt Ausztriában, Németországban, Dániában, Svájcban. Tudjuk, hogy Rákosi alatt földművelésügyi miniszter is volt, de azt mondanám, hogy kellett neki az ott szerzett sok keserű tapasztalat is ahhoz, hogy később, önkritikusan tudjon viszonyulni ehhez az időszakhoz. Csak ezt követően jött rá, hogy a parasztsággal minden áron "*ki kell békül-*

ni", azaz egyezségre kell jutni. Mert e nélkül nem megy, s még így se könnyen. S volt még egy szerencsés körülmény, az hogy az ő véleményét Kádár János nemcsak meghallgatta, hanem sokszor el is fogadta.

V. Gy.: Én is megerősíteném, hogy Erdei "*hagymás múltjának*" polgárparaszti indíttatásának óriási szerepe volt mindebben. Erdeiek családja mindig a piacról élt, s az árutermelésről szerzett tapasztalata a későbbiekben nagy szerepet játszott abban, hogy Fehér Lajossal együtt hirdette, hogy nem csak a nagyüzem, hanem – megfelelő felkészültséggel – a háztáji gazdaság is termelhet árut. E tekintetben Magyarország messze megelőzte a többi szocialista országot, s a leginkább a lengyel viszonyokhoz volt hasonlítható, egy lényeges különbséggel. Ott ugyanis, az árutermelő kisüzemek mellett és mögött nem álltak korszerű, szolgáltatásokat nyújtani képes nagyüzemek!

V. Zs.: Mi volt a helyzet a tsz-ek tevékenységi körének kibővítése terén?

R. P.: Az élet kényszerítette ki ezt is, és Erdei ezt megértette és felvállalta. Ennek több alkalommal is tanúja voltam a Szövetkezetpolitikai Bizottságban, amelynek "*íródeákja*", azaz titkára voltam 1967-től.

Sz. I.: Erdei volt az, aki Fehér Lajosba betáplálta, hogy a termelőszövetkezeti tevékenységi kört bővíteni kell. Kell a tsz-eknek takarmánykeverő, mint ahogy kell vágóhíd és élelmiszer-feldolgozó üzem. Sikerült elfogadtatni azt is, hogy építőbrigádokra is szüksége van a tsz-eknek, hogy megépítsék pl. a hiányzó istállókat, s egyéb közös épületeket.

V. Zs.: A Szövetkezetpolitikai Bizottság és a Gazdaságpolitikai Bizottság jegyzőkönyveit tanulmányozva azt tapasztaltam, hogy az eredeti kolhoz-modelltől való eltérés minden esetben nagy vitákat váltott ki. Ilyen kérdésnek bizonyult a szövetkezeti érdekképviselő témaköre, ami Fehér Lajosnak régi terve volt, s a 60-as évek közepén a reformhangulatot kihasználva úgy tűnt sikerül valóra váltani.

Sz. I.: Hát igen, erről is sokat vitatkoztunk. Különösen arról folyt éles vita, hogy ágazati vagy területi alapon érdekesebb-e a szövetkezeti érdekképviselőt megszervezni? Hát ágazati alapon nem lett volna jó, ezt könnyen be lehetett látni. Hány helyre kellett volna akkor egy-egy tévesnek fordulnia, hiszen 5-6, vagy akár ennél is több ágazatban volt érdekelt egy-egy gazdaság. Ezekről a kérdésekről Erdeivel is sokat vitatkoztunk, őt egyébként észérvekkel mindig meg lehetett győzni, nem ragaszkodott makacsul egyik vagy másik elképzeléséhez.

V. Gy.: Erdei nagyon hasznosan tudott vitatkozni. Ebbe az is beletartozott, hogy néha azért robbantott ki vitát, hogy hallja az érveket meg azoknak az ellenkezőjét is. Nagyon jól tudott vitát vezetni, közben érvelni, új elemeket bedobni, ha "*le akart ülni*" a beszélgetés, és ami nagyon fontos: soha nem akarta földbe döngölni a partnereit. Szóval, tudott engedni, ha a másoknak volt igaza!

Sz. I.: Erdeinek olyan íratlan tekintélye alakult ki az agrárkörökben, hogy őt kérték fel, hogy mondjon zárszót a TOT alakuló kongresszusán. Nagyon szép és nagyon érdekes, tartalmaz zárszót! Az ilyenekkel akkoriban sem voltunk elkényeztetve! Akkor ott, a végén, fölállva tapsoltunk neki. És mondott is fontos dolgokat. Elmondta például, hogy

a termelőszövetkezetek szervezésének a kezdeti időszakban nagyon is naivan láttunk neki a dolgoknak, s azt hittük, hogy a kolhozok példája alapján minden megy majd, mint a karikacsapás. Aztán kiderült, hogy egyáltalán nem megy úgy, ahogyan gondoltuk. Egyáltalán nem ment sehogyan sem. Kiderült, hogy sokkal bonyolultabbak a dolgok, meg mások is itt a feltételek, mint ott, ahonnan a példát vettük. És akkor ezen a kongresszuson Erdei kimondott egy nagyon fontos, akkoriban igazán páratlanul fontos dolgot! *Azt, hogy a magyar parasztság hozta létre és alakította olyanná a téeszeket, hogy azokban jól érezhesse magát! Szó szerint azt mondta, hogy a párt- és az állami vezetés ehhez igazodott! Nem fordítva!* Olyan agrárpolitikát alakított ki, amelyik rugalmasan alkalmazkodott a magyar adottságokhoz és a lehetőségeinkhez. Ez nagyon nagy dolog volt, és ez önbizalmat is adott nekünk, parasztnak!

Erdei mindig azt hangoztatta, hogy a szövetkezeteknek és a téeszeknek is nagyon sok változata lehetséges és sokféle megoldás lehet jó! Nem is szabad mindent egy kaptafára csinálni, és az jó dolog, hogy végül aztán minden másként alakult, mint ahogyan eredetileg elképzeltük! Szó szerint azt mondta, hogy az eredmény a nép *"kollektív alkotása"*.

V. Zs.: Igen, ezt Erdei több alkalommal is elmondta és leírta, s valószínűleg ezzel a korabeli magyar agrárfejlődés egyik lényegi sajátosságára mutatott rá. A paraszti érdekérvényesítés és a hatalmi szándék kölcsönösen alakította egymást. E sajátos alkufolyamat a tsz-ek mozgásterének bővítésével egyidejűleg radikális eltávolodást eredményezett a korábban egyértelmű mintaként szolgáló szovjet modelltől. Ezt a *"lassú víz partot mos"* folyamatot csak az tudta igazán érzékelni, aki benne élt, vagy legalábbis állandó kapcsolatban volt a gazdálkodási gyakorlattal. Kik voltak azok a szakemberek, termelőszövetkezeti és állami gazdasági vezetők, akiknek a véleményét Erdei sokra tartotta?

Sz. I.: Erdei járta az országot, kétszer náluk is járt. Elhozta Fehér Lajost is. Érdekelte őket az érdekeltségi rendszer, amit a főagronómusom, Kacsóh Sanyi bácsi segítségével dolgoztunk ki még az 50-es évek első felében. De erre fogadókészség csak 1956 után lett, amikor nádudvari módszerként terjedt el. Igaz, korábban mi sem vertük dobra a dolgot, nem lett volna okos dolog. Persze, volt egy csomó téeszelnök, akikkel Erdei folyamatosan tartotta a kapcsolatot. Volt olyan is, hogy elvitt magával egy másik téeszbe, látogatóba, pl. Sármellékre is. Nagyon közel engedett magához és ezért mindig hálás is voltam. Ezekon a szakmai kirándulásokon megtapasztaltam, hogy Erdei szót tudott érteni az okos és a buta paraszttal, ugyanúgy ahogy a kutatókkal és az egyetemi tanárokkal is. Erdeit mindenütt elfogadták, de nem azért mert hatalma volt, neki nem volt hatalma, hanem azért mert neki önsúlya volt.

És bátorsága is volt néhány olyasmit kimondani, amire akkoriban a társadalomtudósok közül – úgy emlékszem – senki sem mert vállalkozni, hogy a tapasztalatok szerint az emberi, társadalmi viszonyok könnyebben, gyorsabban demokratizálódnak a szövetkezetekben, mint az állami vállalatokban. És ez írásban is megjelent, valamikor 1970 karácsonya táján a *Népszabadságban*. Igaz, azt is elmondta, mert mindig is nagyon józan mértéktartással beszélt, hogy senki ne gondolja, most aztán valami szövetkezeti világ, szövetkezeti ország felé tart az ország. Azt hiszem senki nem hangsúlyozta olyan erővel az

emberi munka és a vállalkozói készség fontosságát, történelmi szerepét, mint ő. És ebben biztatás volt mindnyájunk számára, fogódzó, hogy merjünk vállalkozni, az emberi teljesítményt meg elismerni. Anyagilag is, nem csak kitüntetések osztogatásával.

R. P.: Erdeinek volt egy különös varázsa, amellyel el tudta érni, hogy az emberek aktivizálódjanak, kapcsolódjanak bizonyos ügyekhez. Azt is fontos hangsúlyozni, hogy miközben tudott egyszerű lenni, szót tudott érteni a legnagyobb szaktekintélyekkel is. Nagyra becsülte a szakembereket. Megjelenik előttem egy kép, mikor eljött Kecskemétre az akadémikus Mészöly Gyulához, a paradicsomnemesítőhöz. Le se ült, csak úgy odadólt a cserépkályhához, s úgy beszélgettünk hármásban a megye, az ország és a világ dolgairól éjjel ki tudja hány óráig.

V. Gy.: Az Intézetben is sokszor megfordultak gazdasági vezetők, nemcsak a termelőszövetkezetekből, hanem az állami gazdaságokból is. Burgert Róbert is gyakran járt nálunk. Ő mindig azon háborgott, hogy miért nem termelünk, és miért nem gazdálkodunk úgy, mint a fejlett országokban. Gyakran mondta, hogy nem normális dolog, hogy míg Magyarországon egy hektáron 3,5 tonna kukorica terem, addig ugyanolyan éghajlati viszonyok között, mondjuk Iowában pedig 7-8 tonna. Azt is hozzátette, hogy egy ilyen terméseredmény eléréséhez nem az kell, hogy az egyik gazdaság behoz egy új traktort, a másik meg egy új vetőmagfajtát, hanem egységes rendszer kell. Erdei ráharapott erre a világos érvelésre, s támogatta is Burgertet. Pedig ez – a rendszerszemlélet – akkor még teljesen idegen volt Európa mezőgazdaságában, a szocialista országokról nem is beszélve. Az amerikai zárt termelési rendszerek átvétele, s maga a szemléletmód, nagyban hozzájárult a magyar mezőgazdaság 80-as évek közepéig tartó növekedéséhez. A 80-as évek közepén megálltunk, mert nem tudtunk megújulni, az ideológiai béklyó erősebbnek bizonyult a gazdasági ésszerűségénél.

Sz. I.: Az Erdeivel való beszélgetések nagyon fontosak voltak a számomra is. Nagyon sokat tanultam tőle. Különösen intenzív volt az az időszak, amikor a TOT elnökségi ülésein találkoztunk. Erdei – ha csak tehetett – mindig eljött, s mindig meg is szólalt. Tőle olyasmit is elfogadtak a társaim, amit tőlem nem fogadtak volna el. Nagy úrt hagyott maga után, nemcsak a TOT-ban, hanem az *Országos Szövetkezeti Tanácsban* is. A halála engem nagyon megrendített, sehogy se tudtam elfogadni, hogy egy ilyen fiatal, ereje teljében lévő ember, akire nagy szükségünk lett volna még, hirtelen elmegy. Vagy fél évig nem tudtam megnyugodni a halála miatt.

És az óta is, rendre eszembe jut, hogy ha élt volna még néhány évtizedig, biztosan előbbre tartanánk. Talán nem követtünk volna el ennyi ostobaságot. Biztosan lett volna jó tölete, jó tanácsa, mert *ő kovásza volt a szakmának...*

Nádudvar, 2010 június.